

Микола Кучерена (м.Луцьк)

професор Волинського національного
університету імені Лесі Українки
E-mail: kucherena44@gmail.com

Книга про міжвоєнний Луцьк

Рец. на: *Малеончук Г., Шваб А.* Міжвоєнний Луцьк: суспільно-політичний, соціально-економічний, культурний розвиток (1919–1939). Луцьк: Терен, 2022. 216 с.

У 2022 р. у видавництві «Терен» побачила світ монографія відомих українських істориків із Волинського національного університету імені Лесі Українки доцентки Галини Малеончук та професора Анатолія Шваба, присвячена історії міжвоєнного Луцька.

Дослідження окресленої проблеми має цінне наукове значення, оскільки дає можливість з'ясувати особливості національної політики Польщі. Водночас актуальність дослідження зростає з огляду на потребу подолання стереотипів та упередженості у висвітленні окремих аспектів польсько-українських взаємин у міжвоєнний період. Позитивним є те, що при роботі над монографією, розробці її концепції, положень та висновків автори використали різні методи дослідження, як загальнонаукові, так і спеціальні.

Автори – глибокі знавці архівних джерел і пам'яток, про що красномовно свідчать їх змістовні, сповнені наукової новизни, статті та монографії¹. Глибоко вивчаючи унікальні вітчизняні та польські джерела, вони відтворили суспільно-політичний, соціально-економічний, культурний розвиток столиці Волинського воєводства у 1919–1939 рр. До честі авторів, вони ґрунтовно переосмислили інформацію наявного комплексу джерел, уважно вивчили праці фахівців кінця ХХ – перших десятиріччя ХХІ ст., через що надали виданню свіжості у трактуванні заявлених проблем.

Г. Малеончук та А. Шваб спромоглися підготувати дослідження, в якому гармонійно поєдналися цікаво поданий фактологічний матеріал

і теоретичне осмислення дискусійних, не до кінця з'ясованих в історіографії, питань.

У вступі на увагу заслуговують цікаві авторські зауваги щодо особливостей міжвоєнного періоду в історії Луцька, обумовлених входженням Західної Волині разом із частиною інших західноукраїнських земель до складу Другої Речі Посполитої. Авторі справедливо відзначають, що інкорпорація територій, на яких домінувало українське населення, супроводжувалася не лише природними інтеграційними процесами, а й активним втручанням держави у всі сфери політичного, економічного, соціального, культурного та релігійного розвитку. Результатом такої політики стала зміна загального об'язу Луцька з провінційного повітового міста на

¹ Див.: *Шваб А., Малеончук Г.* Єврейські громадські об'єднання міжвоєнного Луцька. Краєзнавство. № 3/4(92/93). 2015. С. 69–73; *Шваб А.Г., Малеончук Г.О.* Економічний розвиток Луцька в міжвоєнний період (1919–1939 рр.) // Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2013. Вип. 9–10. С. 56–65; *Шваб А.* Еміграційна політика Польщі (1918–1939) : монографія. Луцьк : ВМА «Терен», 2014. 492 с. *Шваб А.* Міжнародно-правове врегулювання еміграції з Польщі до європейських країн у міжвоєнний період // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2013. № 5(118). С. 55–59; *Малеончук Г.* Нормативно-правові засади функціонування органів влади та місцевого самоврядування у Луцьку в 1919–1939 рр. // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. 2013. № 21 (269). С. 53–60; *Малеончук Г.О.* Культурне та громадсько-політичне життя міжвоєнного Луцька // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, II(5). Budapest, 2014 Issue 31. Р. 38–42; *Малеончук Г.* Релігійне життя Луцька в 1919–1939 рр. // Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2014. Вип. 11–12. С. 45–52 та ін.

центр польського політичного, соціально-економічного та культурного життя Волині. Він став столицею новоутвореного воєводства.

Г. Малєончук та А. Шваб справедливо підкреслюють, що, з одного боку, дослідження характеру таких перетворень, висвітлення впливу цих змін на всі сфери міста є важливим ключем до розуміння політики польської влади щодо національних меншин, зокрема, та національної політики, загалом. З іншого боку, попри політичний підтекст, досвід міжвоєнного Луцька є показовим прикладом міжнаціонального співжиття та багатонаціонального міського укладу. Дослідження під таким кутом зору суттєво збагачує історію Луцька та розкриває не вивчені донині аспекти.

Структурно монографія складається зі вступу, трьох розділів (загалом вісім підрозділів), висновків, а також списків використаних світлин, таблиць, календаря головних подій в історії міжвоєнного Луцька. Завершується книга іменним покажчиком. Зміст розділів дозволяє застосувати до їх характеристики проблемно-хронологічну структуру: влада та громадсько-політичні інститути – соціально-економічний розвиток – культурне, освітнє та церковно-релігійне життя лучан.

У вступі визначено мету цієї монографії, яка полягає в комплексному дослідженні суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку Луцька в 1919–1939 рр. Для її досягнення автори визначили цілу низку наукових дослідницьких завдань.

То як же вдалося авторам реалізувати задумане?

Насамперед варто відмітити, що, використовуючи принципи історизму, об'єктивності, науковості та інші методи при вивченні проблем обраної теми, авторам вдалося надати роботі новизни. По-друге, перевагою монографії є те, що дослідження поставлених проблем ґрунтується на оригінальній джерельній базі, основу якої становлять неопубліковані архівні документи і матеріали, які збереглися в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів, Державних архівах Волинської, Львівської, Рівненської областей та Архіву нових актів у Варшаві. Дослідження доповнене документальними фондами Волинського краєзнавчого музею.

У процесі підготовки роботи автори врахували узагальнення та висновки дослідників, які розглядали питання, пов'язані з історією Волині

і Луцька у 1919–1939 рр. Тому їм вдалося уникнути однобічності у судженнях і висновках та об'єктивно проаналізувати важливу наукову проблему. По-третє, реалізації поставленої мети сприяє добре продумана структура монографії, обумовлена внутрішньою логікою подій, що вичаються та їхнього викладу.

Хронологічні рамки монографії обіймають динамічний і насичений подіями міжвоєнний період історії Луцька 1919–1939 рр. Нижня межа датується травнем 1919 р., коли Луцьк опинився під контролем польських військ, а згодом став адміністративним центром Волинського воєводства. Верхньою хронологічною межею є вересень 1939 р., коли до Луцька вступили радянські війська, що в подальшому зумовило приєднання Волині до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. Такий часовий проміжок можна вважати значущим і достатнім для можливості виокремлення тенденцій та особливостей суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку Луцька у складі Другої Речі Посполитої.

У вступі автори заявили, що наявні студії висвітлюють історію міста лише фрагментарно. Проте вони досить лаконічно аналізують науковий доробок своїх попередників. Так само лаконічно висвітлено в монографії джерельну базу, яку склали неопубліковані архівні матеріали, опубліковані державні законодавчо-нормативні документи, статистичні збірники, періодичні видання, спогади. Для популярного видання це можливе, проте для наукової монографії цього, на нашу думку, замало. Тому авторам, при публікації другого видання цієї монографії, слід значно розширити аналіз історіографії та джерельної бази.

Приємне враження складає перший розділ «Влада та громадсько-політичні інститути». Із матеріалів першого параграфу цього розділу читачі дізнаються про механізм становлення нової системи органів влади та місцевого самоврядування. Як відомо, польська влада у місті була встановлена мілітарним шляхом. 16 травня 1919 р. до міста вступили частини військ 24 піхотного полку, а 24 листопада цього року Луцьк став волинським окружним центром. Адміністративна система та органи влади на Волині упродовж 1919–1920 рр. часто змінювалися, що зумовлювалося невизначеністю кордонів та активними військовими діями на її території. Автори правильно відмітили, що

процес адміністративного становлення польської влади був довершений постановою Ради міністрів Другої Речі Посполитої від 4 лютого 1921 р., відповідно до якої було створено Волинське воєводство з центром у Луцьку.

На основі аналізу відповідних джерел Г. Маєлончук та А. Шваб описали становлення та діяльність малодосліджених в українській історичній науці воєводських та повітових органів влади та органів місцевого самоврядування. Важливим є те, що автори детально проаналізували склад Луцької міської ради та компетенції її виконавчого органу – магістрату. Позитивним є те, що автори у таблиці подали прізвища, імена усіх бурмістрів та президентів Луцька упродовж 1919–1939 рр. У цьому параграфі висвітлено також механізм виборів складу магістрату, взаємодію органів державної влади та місцевого самоврядування. Заслугою авторів є те, що вони подають матеріал в динаміці і розвитку. Зокрема, їм вдалося простежити зміну устрою місцевого самоврядування Луцька. Чимало місця в монографії відведено поглибленому вивченню структури і діяльності правоохоронних органів – поліції, суду, прокуратури.

Підсумовуючи матеріал параграфу, автори зазначили, що становлення польської влади на Волині та Луцьку проходило у три етапи. Охарактеризувавши нормативно-правові засади функціонування міського самоврядування Луцька вони дійшли висновку про звуження його компетенції на фоні посилення контролюючих та управлінських функцій органів державної влади.

Чимало місця в монографії відведено поглибленому вивченню громадсько-політичного життя міжвоєнного Луцька. Цій проблемі присвячено параграф 1.2. «Політичні партії та громадські організації». Виважене осмислення різноманіття форм та напрямів громадсько-політичної активності жителів міста дало підстави твердити, що домінуючим принципом організаційного гуртування була національна ознака. Авторі справедливо зазначають, що найпомітніших успіхів у цьому досягла єврейська спільнота. Дослідники показують і аналізують розгалужену структуру єврейської громади – окрему релігійну гміну, єврейські політичні організації, участь в органах луцького міського самоврядування.

Проте, як зазначено у монографії, польська влада протягом усього міжвоєнного періоду докладала зусиль для зменшення впливу євреїв на

усі сфери життя суспільства. Серед польського населення поширювалися антиєврейські настрої. Польський уряд намагався всіляко обмежувати діяльність євреїв.

Багато уваги в монографії приділено висвітленню діяльності польської громади. У місті існували різноманітні польські громадські організації: політичні, економічні, культурні, освітні, філантропічні, релігійні. У 1923 р. розпочало діяльність Товариство «Польський дім», що об'єднувало польські організації всієї Волині. Товариство було юридичною особою.

Автори зазначають у монографії, що однією з найактивніших громадських організацій у Луцьку була «Польська шкільна матиця». Товариство створювало та утримувало освітні заклади, організовувало громадські читальні, бібліотеки, книгарні, курси, проводило лекції, вистави, книжкові виставки, наукові покази, конференції, освітні зібрання, поширювало підручники, шкільні часописи, наукові, педагогічні та популярні видання. У міжвоєнному Луцьку також активно діяли добродійні організації, такі як Товариство громадської праці жінок, відділення Польського Червоного Хреста, Луцьке римо-католицьке товариство добродійності.

Поряд з громадськими організаціями і товариствами в Луцьку діяли політичні партії та об'єднання. На основі вивчення документів і матеріалів автори виявили, що впливовою політичною організацією в міжвоєнний період був Безпартійний блок співпраці з урядом, що мав на меті підтримку політики тогочасного польського уряду та ідеології Ю. Пілсудського. За своїм складом він був багатонаціональним і складався з поляків, українців та євреїв, що підтримували діяльність польської влади. Невелику кількість прихильників у Луцьку мали Польська соціалістична партія, Польські народні партії «П'яст» та «Визволення». У 1930-х рр. активізувала роботу клерикальна організація «Католицька акція», що мала на меті перебудову суспільства на церковних засадах. У Луцьку існували і кілька польських військових громадських організацій, що мали певний вплив на політичне життя регіону. Серед них Союз офіцерів резерву, Союз легіоністів, Союз військових інвалідів.

Читачі з цікавістю прочитають ліхтарик про діяльність в Луцьку української громади. Як відомо, у міжвоєнний період більшість населення Волині становили саме українці, що проживали

переважно в сільській місцевості. Проте місто Луцьк стало головним осередком діяльності української громадськості. Тут діяли такі організації, як Луцька повітова «Просвіта», Товариство імені Лесі Українки, Товариство імені Петра Могили. Ці організації вимагали від польської влади вільного вживання української мови у сфері суспільно-політичного, господарського та культурного життя; розвитку національного шкільництва та демократизації народної освіти; свободи слова, преси, віросповідань; вільного доступу українського народу до надбань національної та світової культури. За активну проукраїнську діяльність рішенням волинського воєводи від 16 грудня 1932 р. Луцьку повітову «Просвіту» було ліквідовано. Осередком українського громадського життя Луцька став клуб «Рідна хата», відкриття якого відбулося 11 травня 1927 р. Воєвода Генріх Юзевський її вважав найнадійнішою інституцією української громадськості у містах.

Багато уваги автори приділили аналізу діяльності українських національних політичних партій та угруповань. Вони зазначили, що поштовхом до політичної самоорганізації українців стали парламентські вибори 1922 р. На відміну від Галичини, де українці бойкотували вибори, нечисленна українська інтелігенція в рамках Блоку національних меншин утворила автономний Український виборчий комітет Волині, Холмщини і Полісся, який здобув блискучу перемогу. Посли-волиняни створили в Сеймі Українську парламентську репрезентацію.

Г. Малєончук та А. Шваб відзначили, що серед українських політичних організацій, що діяли в Луцьку в міжвоєнний період, активністю відзначалися Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), Українське селянсько-робітничє об'єднання («Сельроб»), Волинське українське об'єднання (ВУО). Окрім легальних громадських організацій та політичних партій, у Луцьку були і нелегальні. Автори на основі вивчення архівних матеріалів та інших джерел детально відтворили діяльність Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) та Організації українських націоналістів (ОУН).

Автори не оминули увагою життя у Луцьку німецької, чеської, російської та караїмської громад. Наявний матеріал дав змогу зробити відповідні висновки, в яких автори ствердили, що завдяки створенню політичних партій, організацій, товариств, об'єднань, професійних спілок

кожна з етнічних та соціальних груп Луцька відстоювала свої політичні, економічні та культурні права, зберігала власні традиції. Варто погодитися з думкою авторів, що найвпливовішу роль у громадсько-політичному житті Луцька відігравали поляки, які мали державну підтримку та домінували в органах влади й самоврядування.

Досить цікавим виявився другий розділ монографії «Соціально-економічний розвиток» (с. 63–125). Основна увага в ньому зосереджена на аналізі етносоціальних та демографічних процесів, економічного розвитку та соціально-побутової сфери та дозвілля лучан.

У параграфі 2.1. «Етносоціальні та демографічні процеси» автори справедливо зауважили, що входження Луцька до складу Польської держави та надання йому статусу воєводського центру помітно вплинуло на характер демографічних та етносоціальних процесів у місті. Тут увага авторів зосереджена на аналізі даних двох загальнопольських переписів населення 1921 та 1931 рр. та проміжної офіційної статистики. Вони засвідчили значні зміни національного складу Луцька та помітний вплив на ці тенденції міграційних процесів. У цьому параграфі автори подали чотири таблиці, в яких відобразили динаміку змін у структурі населення Луцька, національний склад радних у міській раді Луцька у 1927–1934 рр. Проте, на нашу думку цей параграф перенасичений цифровим матеріалом, який інколи важко сприймається читачами.

Цікавим виявився параграф 2.2. «Економічний розвиток», в якому автори зосередили увагу на аналізі соціально-економічного становища, формуванні бюджету Луцька, структурі зайнятості населення, діяльності підприємств і установ міста, торгівлі, ремісництві, кооперації. Цікавими є ті місця книги, де наведено ціни на товари найпершої потреби, заходи міської влади щодо боротьби із безробіттям в роки економічної кризи 1929–1933 рр.

Характеризуючи загальні контури політики польської влади щодо покращення благоустрою міста, автори навели численні факти розбудови Луцька, будівництва системи водогонів, меліорації територій, облаштування міських вулиць та площ, поліпшення комунікацій. Підсумовуючи наведений у параграфі матеріал, автори зробили висновок, що упродовж усього міжвоєнного періоду темпи модернізації соціально-економічних відносин у Луцьку були досить повільні, а місто залишалося дрібнопромисловим.

Вдалим, на нашу думку, є параграф 2.3. «Соціально-побутова сфера та дозвілля», в якому висвітлено стан охорони здоров'я, соціальної опіки, санітарного стану міста. Цікавою є характеристика стану фізичної культури та спорту. Як стверджують автори, у 1932 р. в Луцьку існувало кілька спортивних клубів, серед них військовий спортивний клуб 24 піхотного полку, спортивний клуб луцької поліції, польське гімнастичне товариство «Сокіл», шаховий клуб, клуб веслувальників «Теміда», єврейський спортивний клуб «Гасмоней», український спортивний клуб «Стир». 17 вересня 1933 р. відбулося відкриття стадіону в Луцьку, який мав велотрек, бігову доріжку, футбольне поле, муровані трибуни на 320 місць, лави для публіки та відкриті трибуни, майданчики для гри у волейбол та баскетбол, господарські приміщення. Серед населення міста особливо популярними були такі види спорту, як гімнастика, футбол, веслування, теніс, велоспорт.

Окрім фізичного спортивного відпочинку, лучани в 1920–1930-х рр. проводили свій вільний час у читальнях, клубах, ресторанах, кав'ярнях, відвідували різні заходи, що їх влаштовували громадські товариства та органи влади. У 1939 р. в Луцьку діяло шість кінотеатрів.

Високим рівнем переконливості та глибиною осягнення проблеми відзначається понад 60-сторінковий третій розділ монографії «Культурне, освітнє та церковно-релігійне життя міжвоєнного Луцька» (с. 127–191). Вдалим, на нашу думку, є параграф 3.1. «Культурно-мистецькі процеси», в якому багато уваги приділено театральному життю, хореографії, музичній культурі, художньому мистецтву, літературній творчості, охороні пам'яток. Найбільшу популярність серед населення Луцька мав театр. Авторі досить розлого висвітлили творчість польського Волинського театру імені Ю. Словацького та Волинського українського театру. Особливе місце в культурному житті міста займала пам'яткоохоронна діяльність Волинського товариства краєзнавців та опіки над пам'ятками минулого та Товариства приятелів науки. Завдяки їх роботі в Луцьку було створено Волинський музей.

Важливим є параграф 3.2., в якому охарактеризовано стан освіти в столиці воєводства. У спадок від Російської імперії Луцьк отримав велику частку неписьменного населення. Так, у 1921 р. у Луцьку майже 37% осіб не вміли читати і писати. Тому нова польська влада запро-

ваджувала обов'язкову шкільну освіту. При цьому, зауважили автори, польська влада здійснювала власну ідеологічну кампанію, що супроводжувалася активною колонізацією освіти серед етнічних меншин. Українська громадськість противилася наступу польської влади на національне шкільництво. З цього приводу українці зверталася у 1924 р. навіть до Ліги націй.

Професійно і детально автори проаналізували систему освіти міжвоєнного Луцька, яка складалася із закладів дошкільної, початкової загальноосвітньої, середньої загальноосвітньої та професійної і позашкільної освіти державної та приватної форм власності. Особливо активну роль у розбудові шкільництва та поширенні освіти серед населення міста відіграли різні освітні товариства. Загальнодержавна політика полягала у всіякому сприянні польськомовному навчанні та колонізації шкіл національних меншин міста. Поширеними методами цієї політики було створення двомовних шкіл, втручання в навчальний процес та призначення педагогічних кадрів із числа етнічних поляків, які прибули з інших регіонів.

Важливим, актуальним і соціально значущим є параграф 3.3. «Церковно-релігійні громади». Авторі справедливо зазначили, що у міжвоєнний період Луцьк був поліконфесійним містом. Церковно-релігійна організація мешканців була однією із форм національно-культурної ідентичності й відігравала ключову роль у формуванні суспільно-політичних та світоглядних настроїв містян.

Найчисленнішою релігійною громадою Луцька була юдейська. У 1931 р. за офіційними даними вона налічувалося 17 366 осіб, що становило 48,84% всіх лучан. З відновленням Польської держави, новий статус отримала Римо-католицька церква. Польська влада намагалася інтенсифікувати державну асиміляцію, підтримуючи інтереси католицької церкви, яка стала важливим інструментом інтеграції некатолицького населення в польський державний та політичний простір. Урядова політика в релігійній сфері передбачала розширення мережі римо-католицьких парафій, будівництво нових храмів та повернення тих, що свого часу були перетворені на православні, збільшення кількості вірян римо-католицького обряду, врегулювання міжконфесійних відносин.

Багато місця в монографії автори посвятили аналізу становища православ'я у воєводському

центрі. Вони стверджують, що протягом міжвоєнного періоду православна громадськість Волині активно виступала за українізацію церкви, а Луцьк став осередком українського православного відродження. Зокрема, тут у 1927 р. проведено Український православний з'їзд. В обороні православної віри в Луцьку стояли Товариство імені Петра Могили та Луцьке Хрестовоздвиженське братство.

У Луцьку 1920–1930-х рр. прослідковується збільшення кількості протестантських громад. Отже, Луцьк у міжвоєнний період стає невід'ємною частиною Другої Речі Посполитої, що стало результатом послідовного впровадження політичної, соціально-економічної та культурної політики Польської держави та перетворився на головний адміністративний, економічний та культурний центр Волині.

На основі вивчення і узагальнення широкого кола документального матеріалу, наукової літератури, автори зробили досить аргументовані висновки і узагальнення (с. 192–196). Вони уточнили багато досі маловідомих і зовсім невідомих деталей історії Луцька. Використані авторами джерела, характер і тематика документів та матеріалів, повнота їх аналізу дали можливість Г. Малеончук та А. Швабу досить вдало заповнити прогалини в історії Луцька міжвоєнного періоду. Наведений в монографії фактичний матеріал дозволяє змінити загальноприйняті уявлення про столицю Волинського воєводства.

Корисною складовою монографії стали списки використаних світлин і таблиць, календар головних подій в історії міжвоєнного Луцька, іменний покажчик. Вдало підібрані ілюстрації свідчать про врахування авторами позитивного досвіду одного з лідерів французької школи «Анналів» Ф. Броделя, котрий започаткував цю новацію в європейській історіографії ХХ ст. Ілюстрації надають багату додаткову інформацію з досліджуваної теми. Відзначимо також високий рівень друкарського оформлення книги.

Підіб'ємо підсумки. Звісно, як і кожному фундаментальному дослідженню, науковому доробку Г. Малеончук та А. Шваба притаманні й певні недогляди та упущення. Висловимо голівніші з них, сподіваючись на врахування в подальшій роботі. На нашу думку, авторам слід було уважніше поставитись до перекладу деяких польськокомовних термінів (наприклад на с. 77 у таблиці 2.5. неправильно ужитий термін «комунальні зв'язки». Правильно – «комунальні спілки»). Робота містить подекуди орфографічні, стилістичні та пунктуаційні помилки, а в ряді випадків автори надмірно захоплюється польськокомовними назвами. На нашу думку, потребують ширшого висвітлення відносини української громади із польською владою, також сприйняття непольськими громадами Луцька нової влади.

Утім висловлене аж ніяк не зменшує загального позитивного враження від монографії Галини Малеончук та Анатолія Шваба. Загалом здійснення авторами комплексного дослідження та порівняльного аналізу широкого кола джерел, передусім архівних, зумовлює наукову актуальність і новизну рецензованої монографії та насамперед – аргументованість її положень і висновків, що ґрунтуються на багатій фактологічній базі та сприяють подальшому розвитку існуючих в історичній науці уявлень про роль і місце Луцька в історії України і Польщі.

Поза сумнівом, книга Г. Малеончук та А. Шваба належить до рідкісного типу наукових студій, які рівною мірою задовольняють і широку читацьку аудиторію, і вимогливого професійного історика. На це «працюють» і високий її дослідницький рівень, і легкий «неакадемічний» стиль викладу, і добра забезпеченість ілюстративним матеріалом. Маємо якісний інтелектуальний продукт у вигляді ґрунтовно задокументованого, багатовимірного і виваженого відтворення історії Луцька у складний міжвоєнний період.